

КОРИСЛИВА СПРЯМОВАНІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ РОЗКРАДАННЯ

Аксіомою в теорії кримінального права є те, що суб'єктивна сторона розкрадання характеризується двома ознаками: 1) умисною формою вини у виді прямого умислу, та 2) обов'язковою наявністю корисливої спрямованості. Щодо першої ознаки, то треба відмітити, що відносно неї в теорії практично ніяких суперечок не виникає. Прямий умисел розкрадання виражається в тім, що винна особа усвідомлює суспільну небезпеку своїх дій і відсутність у неї всяких прав на майно, що викрадається, передбачає неминучість безоплатного звертання чужого майна у свою користь чи користь інших осіб і настання шкідливих наслідків у виді заподіяння власнику або законному господарю майнового збитку і бажає цього [1, с.45]. Але проблема виникає саме з другою ознакою – корисливою спрямованістю. Кримінальне законодавство поняття користі не передбачає. Як зауважує О.Литвак: «Очевидно законодавці вважають, що немає сенсу визначати те, що всім відомо. Але звернімося до спеціальної кримінально-правової літератури і побачимо, що користь належить до того класу понять, про які ми всі знаємо до того часу, поки нас не спитають, що це таке» [2, с.2]. Тому в розкраданні так звана «корислива спрямованість» розуміється науковцями далеко не однозначно. У науковій літературі висловлюється думка, що розкрадання здійснюється з корисливою метою* [3, с.327; 4, с.88; 5, с.24; 6, с.57], також, що мета при розкраданні, як і мотив, являється корисливою [1, с.45; 7, с.28; 8, с.37; 9, с.35]. Але більшість учених вважає, що розкрадання вчиняється з корисливих мотивів. Такі розходження в розумінні користі в розкраданні, на нашу думку, безумовно не бажані, тому, що вони закладають протиріччя як в поняття, так і в склад розкрадання. Неозброєним оком видно, що різне тлумачення мотивації може призводити до розбіжного встановлення суб'єктивної сторони складу конкретного майнового злочину. Наприклад, один слідчий буде встановлювати у крадіжці тільки корисливий мотив як обов'язкову ознаку складу злочину, інший (не враховуючи наявності мотиву) – корисливу мету, а ще інший – корисливу мету та корисливий мотив, разом. Неважко здогадатися, до чого це може призвести. Крім того, ця проблема посилюється і тим, що вже деякі криміналісти (К.Е. Ігошев, А.П. Тузів, А.І. Долгова та ін.) приходять до висновку, що розкрадання та інші корисливі посягання на чужу власність можуть відбуватися і безкорисливо [10, с.155]. Тобто, можна з впевненістю заявити, що в теорії розкрадання існує проблема з визначеністю корисливості в розкраданні, яка потребує невідкладного та правильного розв'язання. Але перш ніж приступити до її розв'язання, необхідно з'ясувати сутність користі.

У теорії користь переважно розглядається як мотив злочину, але єдиного розуміння її суті нема. Існують всілякі уявлення, згідно з якими користь як мотив злочинної діяльності – це прагнення одержати вигоду

* Таким шляхом пішов російський законодавець: у примітці 1 до ст. 58 КК РФ визначено поняття розкрадання, де одним із його елементів є корислива мета.

матеріального характеру [11, с.64; 12, с.36; 13, с.169], іншими – прагнення до матеріального надбання [14, с.223; 15, с.177]. Однак здається, що такі формулювання користі не коректні, тому що вигоду матеріального характеру, або прагнення до матеріального надбання, на нашу думку, не можна безумовно відносити до користі. Зацікавленість людини в матеріальних благах не можна називати користю, це закономірна соціальна поведінка будь-якої людини. Користь має негативний та антисоціальний характер. Вона базується на прагненні задовольнити всяку індивідуальну потребу. Але одне таке прагнення не можна вважати корисливим. Корисливим воно стає тільки у тому разі, коли особа прагне протиправно задовольнити свою потребу за чужий рахунок. Тому користь як мотив злочину, на думку А.Ф. Зелінського, пропонується визначати як прагнення задовольнити всяку індивідуальну життєву потребу шляхом свідомо протиправного, забороненого кримінальним законом, заволодіння чужим майном чи майновими правами, що не належить винному, або шляхом незаконного звільнення від майнових обов'язків та скорочення витрат [10, с.156]. Дану позицію ми вважаємо найбільш переконливою як з точки зору соціально-психологічного, так і кримінально-правового розуміння користі.

Але потрібно пам'ятати, що в кримінальному праві користь розглядається не тільки як мотив, але і як мета злочину. Ця основа була закладена законодавцем. В Кримінальному кодексі України (Далі – КК України) 1960 р. зі змінами та доповненнями 2001 року, одні статті (ст.ст. 115; 177; 178; 229 та ін.) в своїх диспозиціях називали користь метою, інші (ст.ст. 229; 259 та ін.) – мотивом, а ще інші (ст.ст. 148⁷; 193; 254) – містили в собі словосполучення «з корисливих спонукань» (яке, тим часом, фактично тлумачилось як корисливий мотив). Пленум Верховного Суду СРСР в своїх керівних постановках також позначав користь як мету, та одночасно як мотив розкрадання [16, с.446]. Тобто, термін «користь», на думку законодавця, одночасно означає два різні поняття: мотив і мету. Але таке рішення ми вважаємо не досить вдалим, називаючи одним терміном два різні за змістом поняття, законодавець породив різнопланове тлумачення суті користі. Адже недостатня увага до термінології, відсутність єдності в розумінні категорій утруднює не тільки дослідницьку роботу, але і практичну діяльність юриста [17, с.68]. Важко не помітити, що називаючи користь мотивом і метою, фактично відбувається змішування між собою мотиву і мети. Мотив і мета, хоч і близькі між собою поняття, але, безперечно, вони не збігаються за змістом, вони різні. Мотив у кримінальному праві визначається як обумовлене певними потребами й інтересами внутрішнє спонукання, яке викликає в особи бажання й рішучість вчинити суспільно небезпечне діяння [18, с.57]. Тобто, мотив відповідає на питання: «чому особа вчиняє діяння, що є спонуканням для вчинення». Мета, як суб'єктивна ознака злочину, це бажаний для особи результат, який вона прагне досягти, вчиняючи суспільно небезпечне діяння [19, с.53]. Мета відповідає на питання: «заради чого особа вчиняє діяння, що вона прагне досягти цим». Навіть психологія, від якої юриспруденція запозичила ці поняття, чітко їх розмежовує [20, с.462–468]. В юридичній літературі вже

були спроби обґрунтувати тотожність мотиву і мети [21, с.14–21]. А.О. Пінаєв, аналізуючи мотиви та цілі злочину, вважає, що, ...мотив і мета за своїм змістом цілком або частково збігаються (тому що мотив обумовлює дію особистості, спрямовану на задоволення будь-якої потреби, а мета виражає кінцеву потребу цих дій), тобто вони представляють певну єдність» [22, с.156]. Можна погодитися з такою думкою, безперечно мотив і мета представляють якусь певну єдність, але ми вважаємо, що мотив і мета скоріше тісно взаємозалежні між собою, і цілком або частково збігаються тільки в певних випадках. Збіг мотиву і мети, вказує А.Ф. Зелінський, спостерігається зазвичай в нетривалих цілісних діяльних актах, що вчиняються у межах одного наміру і плану [23, с.64]. Повний збіг мотиву з метою, пише Д.П. Котов, може відбуватися тільки в найпростіших випадках, коли мотив спонукає окремі, часткові дії і прямо збігається з тим, що досягається в результаті виконання дії [24, с.185]. Тому ми вважаємо не коректним називати одним терміном «користь» як одночасно мотив і мету. На нашу думку, терміном «користь» доцільно називати мотив злочину. І ось чому:

1. Сучасна психологія виходить з того, що кожне усвідомлене поведіння людини, у тому числі і злочинне, є мотивованим і цілеспрямованим. Не може бути свідомої навмисної людської дії, в основі якої не було б будь-якого мотиву. Основою мотиву є людські потреби, які становлять собою відчуване людиною потерпання об'єктивного нестатку в матеріальних або нематеріальних (духовних) благах [25, с.169]. Предметами потреби в даному разі стають майно і майнові права, що не належать користюлюбцям, а також можливість звільнитися від майнового обов'язку або скоротити у даній ситуації особисті витрати [2, с.33]. Отже, користь саме і є мотивом, який спонукає людину задовольнити свою потребу за чужий рахунок.

2. Теорія кримінального права, вивчаючи мотиви злочину, поділяє їх на групи, однією з яких є група мотивів негідного характеру (нищі мотиви). До нищих мотивів належать: користь, помста, заздрість, хуліганські мотиви, підступництво, хитрість та т.ін. [18, с.58]. П.С. Матишевський, розглядаючи мотиви, користь відносить до неблагородних мотивів [26, с.181]. Н.К. Семерньова, погоджуючись із класифікацією мотивів, запропонованою І.Г. Філоновським, мотиви злочину поділяє на: людиноненависницькі, корисливі чи нищі, особисті [27, с.203].

3. У ст.41 КК України 1960 р. вказувалися обставини, що обтяжують відповідальність. Пункт 4 цієї статті передбачав у якості однієї з таких обставин вчинення злочину з корисливих чи інших низьких мотивів. Теорія справедливо вважала, що в даному випадку саме мотив злочину виступає фактором, що підвищує ступінь суспільної небезпеки злочину і злочинця, а отже і ступінь його відповідальності.

Необхідно відмітити, що ст.67 КК України «Обставини, які обтяжують покарання» не передбачає користь такою обставиною. Відмову від визнання користі обставиною, що обтяжує покарання, ми вважаємо невдалою і явно передчасною. По-перше, як усім відомо, корислива злочин-

ність завжди є стрижнем та економічною основою соціального лиха. Як зазначають А.Ф. Зелінський та М.Й. Коржанський: «Корислива злочинна діяльність становить ядро злочинності і її матеріальну базу» [28, с.70]. Сучасна злочинність в Україні переважно корислива [10, с.154]. Кримінологія визначає, що за останнє десятиліття кількість злочинів корисливої спрямованості не скоротилося, а навпаки, до прийняття нового КК України, збільшилося. За даними МВС України в період з 1995 р. по 2000 р. більш ніж 70% злочинів вчинено з користі (не рахуючи латентних). Тільки за період з 2000 р. по 2001 рр. збільшилась кількість: розбоїв – на 0,7%; грабежів – на 1,0%; шахрайств – на 2,9%; вчинено – 242095 крадіжок [29]. Згідно із статистикою, майнові загально-кримінальні злочини становлять більше половини від загального числа зареєстрованих злочинів. Як вважає А.Ф. Зелінський, в недалекому майбутньому кількість корисливих злочинів не зменшиться, швидше за все вони будуть мати все більш організований і цинічний характер [10, с.157].

По-друге, для не менш третини злочинів хоч і не обов'язковий, але властивий корисливий мотив. Як зазначає О.Литвак, з користі вчиняються й інші умисні злочини, навіть такі, що, на перший погляд, не можуть принести комусь вигоду, наприклад, умисне знищення та пошкодження чужого майна [2, с.37]. Зелінський А.Ф., Коржанський М.Й. вказують що, будь-який навмисний злочинний намір може стати корисливим, якщо у відповідній статті не вказано на інший спеціальний мотив [28, с.38]. У результаті виходить, що корисливі спонування при здійсненні багатьох злочинів у процесі призначення покарання значення не мають, тому що відповідно до ч.3 ст.67 КК України при призначенні покарання суд не може визнати такими, що його обтяжують, обставини, не зазначені в ч.1 цієї статті. Хоча діюче кримінально-процесуальне законодавство і криміналістика приділяють мотиву немаловажне значення. Ст.223 КПК України вимагає, щоб у обвинувальному висновку, а ст.334 УПК України – у вирокі, обов'язково містилися вказівки на *мотиви* злочину. А одним з елементів криміналістичної характеристики злочинів є відомості про найбільш розповсюджені *мотиви і цілі* вчинення даної групи (виду) злочинів. Як говориться в підручнику з криміналістики, – «...в усіх випадках при розслідуванні *мотив і мета* (курсив мій – В.К.) повинні бути з'ясовані. Це має важливе значення не тільки для призначення судом покарання за вчинене, але і сприяє повному розкриттю злочину» [30, с.376]. Прикро, але виходить, що діюче кримінальне законодавство мотиву злочину великого значення не приділяє, що, безумовно, не є припустимим.

4. Законодавець відносить користь безпосередньо до мотиву злочину. В усіх статтях КК України, в диспозиціях яких згадана корисливість, вона характеризує мотив злочину. Ця ознака суб'єктивної сторони злочину прямо зазначена у: п.6 ч.2 ст.115; ч.2 ст.146; 148; ст.219; ст.232; ч.2 ст.317; ст.319; ч.2 ст.330; ст.357; ст.364; ч.2 ст.384; ст.423; ч.3 ст.431 КК України словами «з корисливих мотивів», що говорить про те, що встановлення корисливості як мотиву злочину є обов'язковим у даних складах. Тільки в ст.167 КК України «Зловживання опікунськими правами» корисливість

названа метою. Даний випадок, на наш погляд, можна пояснити недоглядом з боку законодавця. Диспозиція ст.115 «Зловживання опікунськими правами і залишення підопічних дітей без догляду» КК України 1960 р. також передбачала «корисливу мету». Здається, що законодавець переніс це формулювання зі старої редакції статті в нову, не вникаючи в його сутність. На наш погляд, це є трохи не коректним. Тому, що називаючи мету, до якої прагне винний, корисливою, законодавець фактично дає підставу вважати мотивом цього злочину користь (підтвердження цього погляду дивись далі). На наш погляд, доцільно було б вказати обов'язковим елементом цього злочину корисливий мотив. Але це твердження не претендує на безумовність і також потребує детального дослідження, яке ми, на жаль, не можемо зараз провести, обмежуючись рамками цієї статті.

5. Кримінологія, вивчаючи злочинну діяльність, виділяє серед багатьох її видів корисливу злочинну діяльність. Основною ознакою загальнокримінальної корисливої злочинності називається корисливий мотив. Як зазначають А.Ф. Зелінський та М.Й. Коржанський – «Корислива злочинна діяльність відрізняється від інших тим, що вона підпорядкована корисливому мотиву» [28, с.34].

Отже, резюмуючи сказане, ми приходимо до висновку, що є усі підстави відносити користь до мотиву злочину.

Визначене нами поняття користі як мотиву, яке запропоновано А.Ф. Зелінським, на нашу думку, відповідає сутності корисливого мотиву в розкраданні. Тобто, вчиняючи розкрадання, особа прагне задовольнити індивідуальну життєву потребу шляхом свідомо протиправного, забороненого кримінальним законом, заволодіння чужим майном чи майновими правами, що не належить винному, або шляхом незаконного звільнення від майнових обов'язків та скорочення витрат. Але приділяючи увагу мотиву, не слід забувати про мету розкрадання. При посяганнях на власність корисливий мотив є важливим критерієм для визначення мети злочину. Метою розкрадання може бути задоволення особистих матеріальних потреб злочинця або задоволення матеріальних потреб інших осіб. Тобто, фактично, така мета впливає з корисливого мотиву розкрадання, і по своїй суті її можна назвати корисливою. Цей діалектичний зв'язок мотиву і мети в розкраданні досліджують Л.Н. Кривоченко і А.О. Пинаєв. Вони вважають, що метою розкрадання є задоволення своїх або третіх осіб майнових потреб за рахунок викраденого майна, тобто мета злочинця носить корисливий характер [7, с.28]. Ми згодні з такою позицією, хоч ми й вважаємо, що користь доцільно відносити до мотиву злочину, але ми не бачимо ніяких перепон вважати, що меті злочину не може бути властивий корисливий характер. Якщо особа своєю метою ставить задоволення своїх матеріальних потреб за чужий рахунок, то виникає питання: «Чому таку мету не можна називати корисливою? Адже сутність користі і полягає у тому, що винна особа прагне протиправно нажитися за чужий рахунок. Отже, ми вважаємо, що мета при розкраданні

повинна обов'язково мати корисливий характер, не може бути відірвана від мотиву і має бути обов'язково присутня для складу розкрадання.

Що до поглядів відносно тільки корисливої мети як необхідного елементу складу розкрадання, то потрібно нагадати, що А.Ф. Зелінський і М.Й. Коржанський, аналізуючи сутність користі як мотиву і мети злочину, встановили, якщо доведена корислива мета, то мотив діяльності не може називатися безкорисливим [28, с.39]. Це твердження, на нашу думку, представляється вагомим. Важко собі уявити, який шляхетний мотив може спонукати особу на злочин, якщо мета розкрадання носить корисливий характер. Але існує погляд, що в певних випадках, вчиняючи злочин такого роду, винна особа може керуватися іншими мотивами, у тому числі самими «шляхетними» (допомоги знедоленим, повернення боргу та т.ін.) [31, с.114]. Автори таких поглядів, вважають, що такі мотиви не можна вважати корисливими, а тому, головним у кваліфікації дій винної особи, є не мотив, а мета – звернення майна на свою користь або користь інших осіб. Але, по-перше, на нашу думку, нема підстав вважати такі «шляхетні» мотиви не корисливими, тому що вживане нами поняття користі, яке запропоноване А.Ф. Зелінським, точно дає зрозуміти, що користь як мотив – це прагнення особи задовольнити всяку індивідуальну життєву потребу. В даному випадку, особа задовольняє свою потребу (*допомоги знедоленим, повернення боргу та т.і.*) шляхом свідомо протиправного, забороненого кримінальним законом, заволодіння чужим майном, тому, на нашу думку, такі мотиви можна називати корисливими. По-друге, як було вже нами доведено, в випадках, коли у злочині встановлена корислива мета, (а в даному разі так воно і є) мотив діяльності ніяк не може називатися безкорисливим. Тобто, коротко кажучи, він також є корисливим.

Підводячи підсумки викладеного у нашій статті, ми приходимо до висновку про те, що мають достатні підстави для віднесення користі до характеристики мотиву злочину, та вважати обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони розкрадання – корисливий мотив і корисливу мету.

Список літератури: 1. Емельянов В.П. Защита права собственности уголовным законодательством. Х., 1998. 2. Литвак О. Злочинність, її причини та профілактика. К., 1997. 3. Курс Советского Уголовного права, том IV (Особенная часть). Под ред. А.А. Пионтковского, В.Д. Меньшагина. М., 1970. 4. Кригер Г.А. Квалификация хищений социалистического имущества. М., 1974. 5. Борзенков Г.Н. Личная собственность под охраной закона. М., 1985. 6. Тяжкова И.М. Охрана социалистической собственности (Пособие для слушателей народных университетов). М., 1987. 7. Преступления против социалистической собственности (Методические указания по спец курсу). Авторы: Кривоченко Л.Н., Пинаев А.А. Х., 1972. 8. Матышевский П.С. Преступления против собственности и смежные с ними преступления. К., 1996. 9. Кригер Г.А. Квалификация хищений социалистического имущества // Социалистическая законность. 1982. 10. Зелінський А.Ф. Кримінологія. Навчальний посібник. Х., 2000. 11. Волков Б.С. Мотив и квалификация преступлений. Казань, 1968. 12. Курс Советского Уголовного права, том 3 (Особенная часть). Под ред. Н.А. Беляева, М.Д. Шаргородского. Ленинград, 1973. 13. Уголовный кодекс Украины: Научно-практ. Комментарий. Отв. ред.: В.И.Шакун, С.С. Яценко: 5-е

изд., доп. К., 1999. 14. Кримінальне право. Особлива частина. Підручник. (Александров Ю.В., Антипов В.І., Володько М.В. та інші). К., 1999. 15. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів. К., 1998. 16. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 11.07.1972 № 4. О судебной практике по делам о хищениях государственного и общественного имущества. / Сборник постановлений Пленума Верховного суда СССР (1924–1973 гг.). М., 1974. 17. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. М., 1999. 18. Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть. Учебное пособие, 1992. 19. Егоров В.С. Понятие состава преступления в уголовном праве: Учебное пособие. М.; Воронеж, 2001. 20. Немов Р.С. Психология: Учеб. Для студентов высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. Кн. 1. Общие основы психологии. М., 1997. 21. Горбуза А.Д. К вопросу о соотношении понятия «мотив» и «цель» преступления / Труды ВСШ МВД СССР. Вып. 10. Волгоград, 1974. 22. Пинаев А.А. Курс лекций по общей части уголовного права. Книга первая «О преступлении». Х., 2001. 23. Зелинский А.Ф. Криминальная мотивация хищений и иной корыстной преступной деятельности. К., 1990. 24. Дагель П.С., Котов Д.П. Субъективная сторона преступления и ее установление. Воронеж, 1974. 25. Советское уголовное право. Общая часть. Под ред. Н.А. Беляева, П.И. Ковалева. М., 1977. 26. Кримінальне право України. Загал. Частина: Підруч. для студентів юрид. вузів і фак. За ред. П.С. Матишевського та ін. К., 1999. 27. Уголовное право. Общая часть. Учебник для вузов. Отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова. М., 1998. 28. Зелінський А.Ф., Коржанський М.Й. Корислива злочинна діяльність. К., 1998. 29. Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2001 року // МВС України 04.02.2002 року. Рукопис. 30. Криминалистика: Учебник. Под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. М., 1984. 31. Кочои С.М. Ответственность за корыстные преступления против собственности. 2-е изд., дополненное и переработанное. М., 2000.

Надійшла до редколегії 11.09.02

І.М. Риженко

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ У БОРОТБІ З КОРУПЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Успіх політичних і соціальних реформ, що відбуваються в Україні, залежить від ефективності роботи органів державної влади.

Діяльність державного апарату повинна відображати такі риси як чіткість та оперативність, діловитість в роботі, суворе виконання законів та державна дисципліна. Від цього залежить економічний розвиток країни, правильне використання ресурсів, своєчасне вирішення соціальних питань, забезпечення прав та свобод громадян.

Разом з тим деякі посадові особи допускають порушення покладених на них обов'язків. У одних випадках ці порушення відбуваються з корисливих мотивів (гроші, знайомство) в інших – з помилково представлених інтересів службової необхідності. Своїми діями вони негативно впливають на нормальну роботу державного апарату, заподіюють шкоду державним та суспільним інтересам, закріпленням законом правам та інтересам окремих громадян.